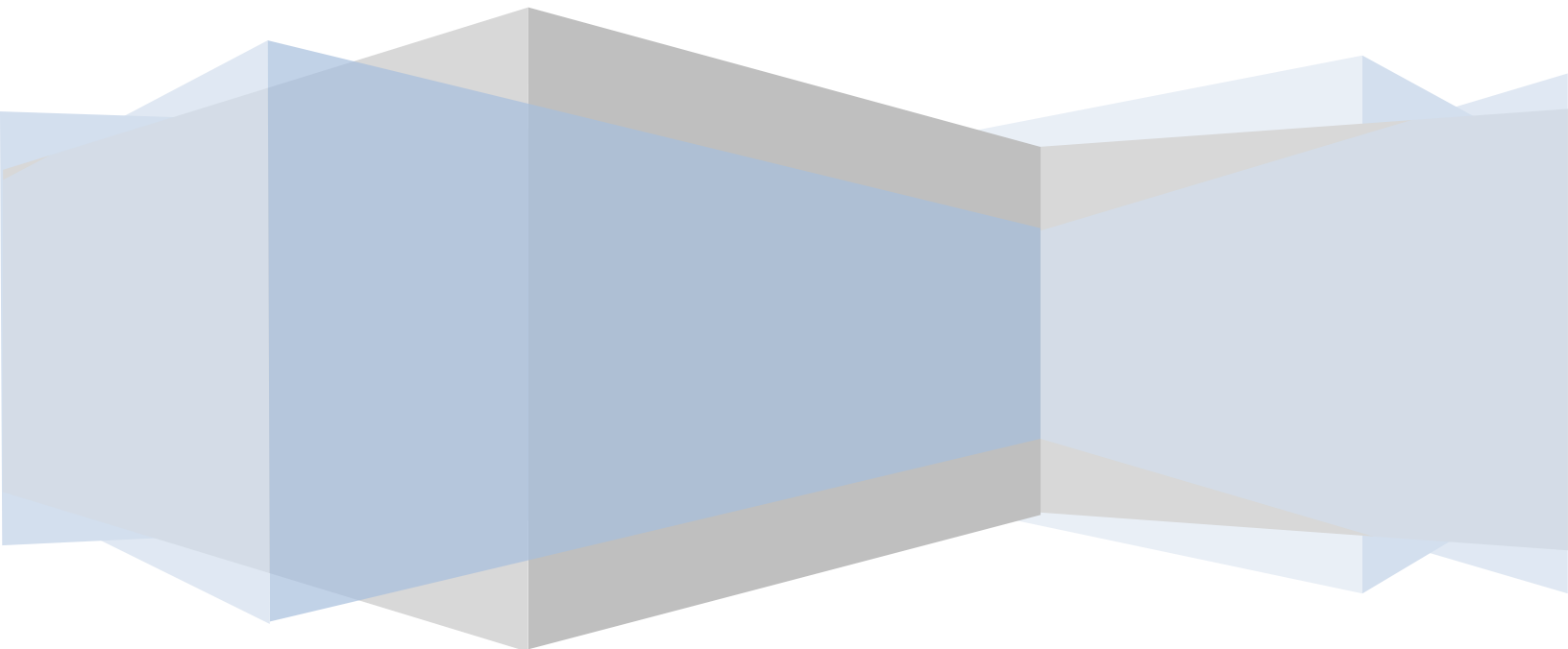

ОУИТБС-ын тайлан бэлтгэн гаргадаг аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан гарын авлага

Монголын ОУИТБС-ын Ажлын хэсэг, Ажлын алба

2014 оны 3 дугаар сар

Товъёог

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга гэж юу вэ?	3
Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга юу хийдэг вэ?	3
Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын засаглал?.....	4
ОУИТБС-ын хүрээнд баримтлах үндсэн баримт бичиг юу вэ?.....	4
Монгол Улс ОУИТБС-д хэзээ нэгдэн орсон бэ?	4
Монгол Улсын ОУИТБС-ын бүтэц, зохион байгуулалт?	5
Монгол Улсад ОУИТБС-ын тайланг хэн гаргах вэ? ямар эрх зүйн баримт бичигт үндэслэн гаргадаг вэ?	5
ОУИТБС-ын тайлангийн маягыг хэн баталдаг вэ? хаанаас татаж авах уу?	5
ОУИТБС-ын тайлан гаргах процедур?	6
2006 оноос хойш Монгол Улсын ОУИТБС-ын тайлан гаргалтын байдал	6
ОУИТБС-ын тайлангийн маягыг бөглөхөд анхаарах асуудлууд.....	6
Хандив, дэмжлэг тайлагнахад анхаарах асуудлууд.....	12
Мөнгөн болон мөнгөн бус хандив, дэмжлэгийг хэрхэн бүртгэх вэ?	13
Жил бүрийн аудитын нэгтгэлээр тулгардаг асуудлууд, анхаарах зүйлс:	14

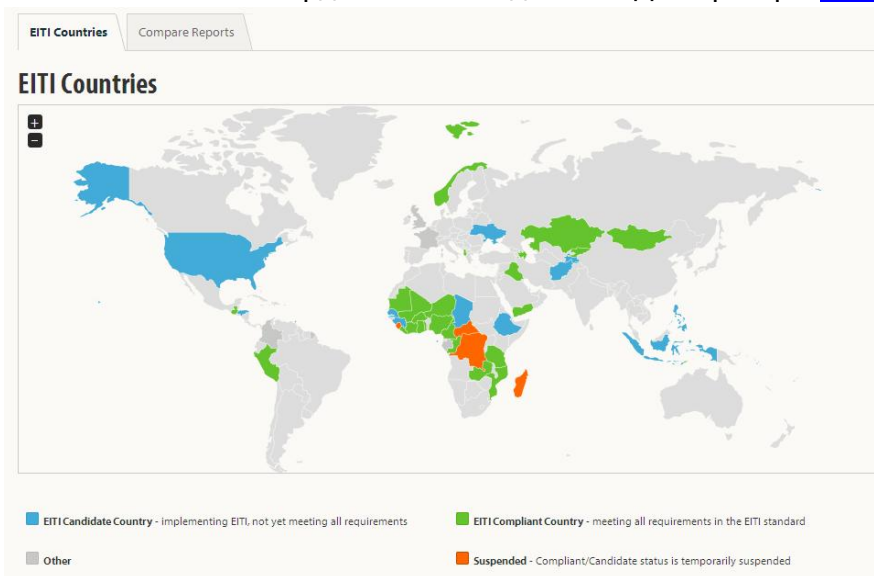

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын тайлан гаргадаг аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан гарын авлага

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга гэж юү вэ?

Байгалийн баялгаас (ашигт малтмал, газрын тос, байгалийн хий) олж буй орлогыг олон нийтэд ил тод болгосноор түүнийг нийтийн сайн сайхны төлөө зөв захиран зарцуулахад нь оролцогч талуудын хариуцлагыг өндөржүүлэх, сайн засаглалыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн төр, хувийн хэвшил, иргэний нийгмийн тэгш оролцоо бүхий дэлхий нийтийн түншлэл юм.

Одоогоор байгалийн баялаг ихтэй дэлхийн 44 орон ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэхээр нэгдэн орж, тэдгээрийн 25 улс нь ОУИТБС-ын шаардлагыг хангаад байна. Дэлгэрэнгүйг www.eiti.org -оос

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга юү хийдэг вэ?

Нэг талаас олборлох үйлдвэрлэл эрхлэгч компаниуд төлснөө тайлагнана, нөгөө талаас Засгийн газар тэдгээр компаниудаас хүлээн авсан орлогоо тайлагнана. Хоёр талаас ирүүлсэн тайланг олон улсын хөндлөнгийн аудитын аудитаар баталгаажсан нэгдсэн тайлан гаргаж, байгууллага тулган баталгаажуулалт хийж, түүнийг олон нийтэд ил тод болгоно.

Энэхүү үйл явцыг төр, компани, иргэний нийгмийн тэгш оролцоо бүхий олон талт оролцогчдын бүлэг удирдан явуулж, хянан зохицуулна.

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын засаглал?

Олон улсын бага хурал: 2 жил тутам ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч улс орнууд чуулж, асуудлуудыг нээлттэй хэлэлцэж, шийдвэр гаргана.

Олон улсын удирдах хороо: Хэрэгжүүлэгч улс орнуудын төр засгийн төлөөлөл, үндэстэн дамнасан олборлох үйлдвэрлэлийн томоохон корпорациуд, иргэний нийгмийн олон улсын сүлжээ нийгэмлэгүүдээс бүрдэх ба гишүүд нь 2 жилээр сонгогдоно. ОУУХ-ноос ОУИТБС-д баримтлах үндсэн зарчим, хэрэгжүүлэгч орнуудын мөрдөх дүрэм, стандарт зэрэг суурь баримт бичгүүдийг боловсруулж, батална. Түүнчлэн ОУИТБС-д нэгдэн орох, шаардлагыг хангасан хэрэгжүүлэгч орноор хүлээн зөвшөөрөх зэрэг гишүүнчлэлтэй холбоотой шийдвэрүүдийг гаргана.

Баталгаажуулалтын хороо: Олон улсын удирдах хорооноос гаргасан баримт бичигт тулгуурлан ОУИТБС-д нэгдэн орсон улс орнуудад стандартын дагуу хэрэгжүүлж буй эсэх дээр хөндлөнгийн үнэлгээ хийж, тухайн оронд чанарын хяналт тавина.

Олон улсын нарийн бичгийн дарга нарын газар: ОУИТБС-ын хэрэгжилтийг хариуцах ба бүх шаардлагатай зохицуулалтуудыг хариуцна, гишүүн улс орнуудыг заавар, арга зүйгээр хангана.

ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч орнуудын олон талт оролцогчдын бүлэг: Хэрэгжүүлэгч улс орнууд ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэх, удирдан чиглүүлэх үүрэг бүхий төр, компани, иргэний нийгмээс бүрдсэн олон талт оролцогчдын бүлгийг байгуулна.

ОУИТБС-ын хүрээнд баримтлах үндсэн баримт бичиг юу вэ?

ОУИТБС-ын хүрээнд баримтлах 12 зарчим, 2013 оны 5 дугаар сард шинэчлэн баталсан ОУИТБС-ын стандартыг бүх хэрэгжүүлэгч улс орнууд дагаж мөрдөх үүрэгтэй. ОУИТБС-ын шинэ стандартаар ганцхан төлбөр, орлогыг ил тод болгоод зогсохгүй, тусгай зөвшөөрөл, гэрээ, бенефициар өмчлөг, үйлдвэрлэл, борлуулалт, төрийн өмчит компаниуд зэрэг өргөн хүрээнд ил тод байдлыг хангах шаардлагатай болсон. Дэлгэрэнгүйг www.eitimongolia.mn –ээс

Монгол Улс ОУИТБС-д хэзээ нэгдэн орсон бэ?

2006 оны 1 дүгээр сард Монгол Улсын Засгийн газар 1 тоот тогтоол гаргаж, Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгыг хэрэгжүүлэхээ олон нийтэд зарласан юм.

<http://www.eitimongolia.mn/page/230.shtml?sel=499>

Монгол Улсын ОУИТБС-ын бүтэц, зохион байгуулалт?

ОУИТБС-ын Үндэсний зөвлөл – Удирдах дээд байгууллага

- Дарга: Монгол Улсын Ерөнхий сайд
- Орлогч дарга: Уул уурхайн сайд
- Гишүүд: УИХ, Засгийн газраас 10, компаниас 10, иргэний нийгмээс 10
- Нарийн бичгийн дарга: Ерөнхий сайдын ахлах зөвлөх
- Хуралдаан: Жилд 1-оос доошгүй удаа

ОУИТБС-ын Ажлын хэсэг – Зохицуулалтын үндсэн байгууллага

- Ахлагч: Ерөнхий сайдын ахлах зөвлөх
- Гишүүд: Засгийн газраас 11, компаниас 11, иргэний нийгмээс 11
- Нарийн бичгийн дарга: АА-ны зохицуулагч
- Хуралдаан: Улиралд 1-ээс доошгүй удаа

ОУИТБС-ын Ажлын алба – Өдөр тутмын үйл ажиллагаа

- 4 орон тооны ажилтан

Орон нутгийн дэд зөвлөл - Орон нутагт хэрэгжүүлэх үүрэгтэй

- Архангай, Баян-Өлгий, Баянхонгор, Булган, Говь-Алтай, Говьсүмбэр, Дорноговь, Дорнод, Дундговь, Завхан, Өмнөговь, Сүхбаатар, Сэлэнгэ, Төв, Увс, Ховд аймаг, Нийслэлд дэд зөвлөл байгуулагдсан байна.

Монгол Улсад ОУИТБС-ын тайланг хэн гаргах вэ? ямар эрх зүйн баримт бичигт үндэслэн гаргадаг вэ?

Газрын тос, ашигт малтмал, цацраг идэвхт ашигт малтмалын компаниуд Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48.10 дугаар заалт, Засгийн газрын 1-р тогтоолын хүрээнд ОУИТБС-ын тайлангаа жил бүр гаргах үүрэгтэй.

Төр, засгийн байгууллагууд Засгийн газрын 2012 оны 222-р тогтоолын дагуу ОУИТБС-ын тайланг жил бүр гаргах үүрэгтэй.

ОУИТБС-ын тайлангийн маягтыг хэн баталдаг вэ? хаанаас татаж авах үү?

Монгол Улс ОУИТБС-ын 7 маягттай. Маягтуудыг ОУИТБС-ын Ажлын хэсэг, Үндэсний зөвлөлийн хуралдаанаар хэлэлцэн батлаад, улмаар Сангийн сайд, Үндэсний статистикийн хорооны даргын хамтарсан тушаалаар баталдаг. Хамгийн сүүлд 2013 оны 1 дүгээр сарын 3-ны өдөр 4 дэх удаагаа шинэчлэн баталсан болно.

1 дүгээр маягтыг ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй компаниуд, 2 дугаар маягтыг хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй компаниуд, 3 дугаар маягтыг газрын тосны компаниуд бөглөдөг.

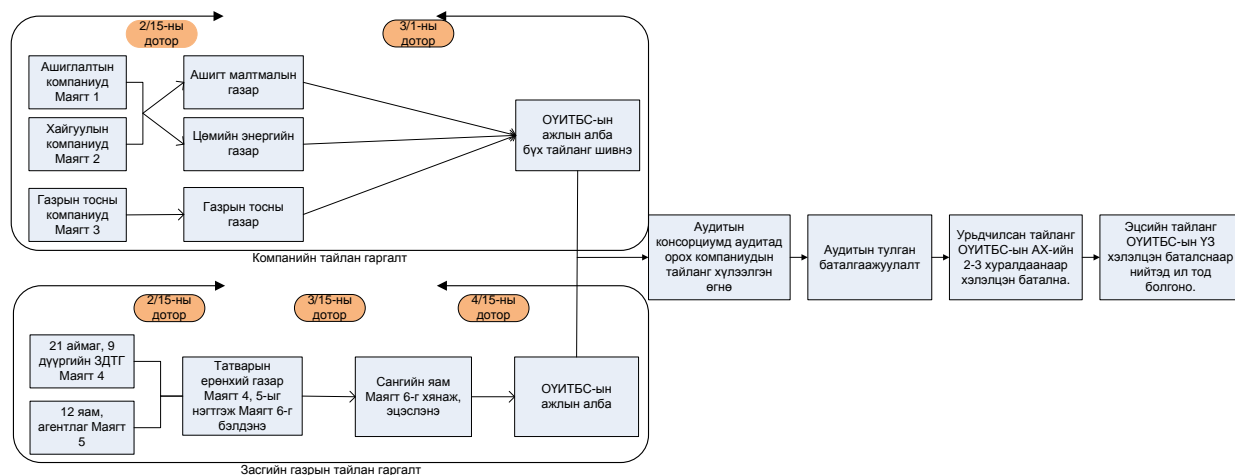
4 дүгээр маягтыг орон нутгийн засаг захиргаа, 5 дугаар маягтыг яам, агентлагууд бөглөж ТЕГ-т хүргүүлж, 6 дугаар маягтыг Сангийн яам баталгаажуулж, Засгийн газрын тайланг гаргадаг.

7 дугаар маягтыг Ашигт малтмалын газар гаргаж, тухайн жилд үйлдвэрлэсэн, борлуулсан бүтээгдэхүүний тайланг гаргадаг.

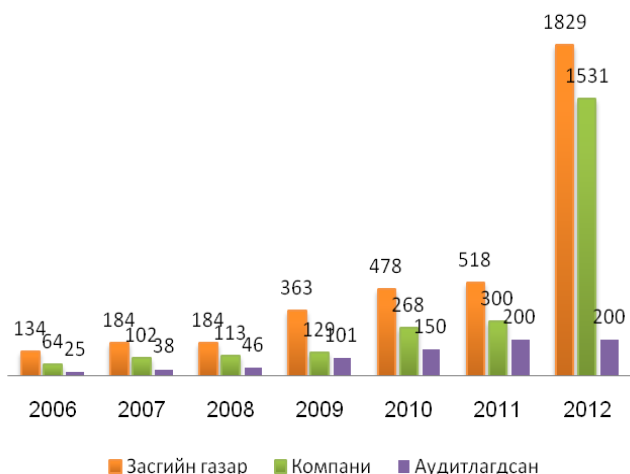
Тайлангийн маягт, нөхөн зааврыг <http://www.eitimongolia.mn/home.shtml> болон АМГ-ын www.mram.gov.mn цахим хуудаснаас татан авж болно.

ОУИТБС-ын тайлан гаргах процедур?

Жил бүрийн эхэнд АМГ-аас 1 сарын 1-нээс 12 сарын 31-ны хооронд хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрөл эзэмшиж буй тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдийн жагсаалтыг гаргана. Тухайн жагсаалтаар тухайн онд хэдэн компани ОУИТБС-ын тайлан гаргах үүрэгтэйг тодорхойлно. Энэхүү жагсаалтыг ТЕГ-т хүргүүлснээр ТЕГ Засгийн газрын тайланд хамрагдах компаниудын нэрс тодорхой болно. Дараах графикаас дэлгэрэнгүй харна уу.

2006 оноос хойш Монгол Улсын ОУИТБС-ын тайлан гаргалтын байдал

ОУИТБС-ын тайлангийн маягтыг бөглөхөд анхаарах асуудлууд

ОУИТБС-ын тайлангийн маягт нь 4 үндсэн бүрэлдэхүүн хэсэгтэй.

1 ХЭСЭГ	<ul style="list-style-type: none"> •Компанийн үндсэн мэдээлэл •Холбоо барих мэдээлэл
2 ХЭСЭГ	<ul style="list-style-type: none"> •Тусгай зөвшөөрлийн мэдээлэл •Бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, борлуулалт
3 ХЭСЭГ	<ul style="list-style-type: none"> •Улсын төсөвт төлсөн татвар, хураамж, хандив •Орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, хураамж, хандив
4 ХЭСЭГ	<ul style="list-style-type: none"> •Сайн дурын мэдээлэл /хураамж, үйлчилгээний хөлс, хөрөнгө оруулалт, хайгуулын ажлын зардал, иргэн, төрийн бус байгууллагад үзүүлсэн хандив, дэмжлэг/

Эдгээр хэсгүүдээс 3 дугаар хэсгийг жил бүрийн аудитын тулган баталгаажуулалтад оруулдаг. 2 дугаар хэсэг дахь мэдээллийг АМГ нэгтгэн ОУИТБС-ын маягт 7 буюу үйлдвэрлэл, борлуулалтын мэдээг бэлтгэн гаргадаг.

1-р хэсгийг бөглөхөд анхаарах зүйлс:

- ✓ Компанийн регистрийн дугаар, нэрийг маш гаргацтай бичих хэрэгтэй. Цаасаар хүлээн авсан тайланг дараа нь ОУИТБСАА шивэхэд гаргац муутай бичсэн регистрийн дугаар, нэрсийг андуурах тохиолдол гардаг ба Засгийн газрын тайлантай тулган баталгаажуулахад олдохгүй, зөрөх зэрэг эрсдэл гардаг.
- ✓ Компанийн холбоо барих мэдээллийг дэлгэрэнгүй бөглөх хэрэгтэй. Захирлын гар утас, оффисын утас, факс, хаяг, нягтлангийн гар утас, имэйл гэх мэт. Аудитын явцад тодруулга авах, ОУИТБС-ын сургалттай холбоотой төрөл бүрийн мэдээллийг илгээх, аудитын дараа гарсан үр дүнг мэдээлэх зэрэг олон зорилгоор тухайн компанийн нягтлан бодогч болон удирдлагуудтай холбогдох шаардлага гардаг. Маягт дээр бөглөсөн ихэнх хаягууд алдаатай, буруу, хуучин байдаг тул зөв хаягийг олж авах гэж их цаг алддаг.

2-р хэсгийг бөглөхөд анхаарах зүйлс:

- ✓ 2-р хэсэгт компаниуд эзэмшиж буй тусгай зөвшөөрлийн мэдээ, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл борлуулалтын мэдээг тайлагнадаг.
- ✓ Тусгай зөвшөөрлийн мэдээг бөглөхдөө эзэмшиж буй бүх тусгай зөвшөөрлийг мэдүүлнэ. Тэр дундаа үйл ажиллагаа явуулж буй тусгай зөвшөөрлийг тусдаа маягтаар, холбогдох зардлын хамт, үйл ажиллагаа явуулаагүй тусгай зөвшөөрлийг мөн адил тусдаа маягтаар мэдүүлж болно. Хэрэв холбогдох зардлуудыг ангилахад хүндрэлтэй бол нэг маягтанд зардлуудыг мэдүүлээд, тусгай зөвшөөрлүүдийг жагсааж бичнэ. Ингэж тусгай зөвшөөрлүүдийг ангилж байгаагийн гол ач холбогдол нь хэрэв тухайн компани олон тусгай зөвшөөрлийг өөр өөр аймгуудад эзэмшдэг бол аль аймгийн, ямар тусгай зөвшөөрөл дээр үйл ажиллагаа явуулж буйг ялгаж, салгах боломжтой болох юм. Ингэснээр аймар бүр өөрсдийн хүлээн авч буй орлогыг ялгаж харах боломжтой болно.
- ✓ Үйлдвэрлэл, борлуулалтын мэдээг бөглөхдөө үйлдвэрлэсэн өртөг гэдэгт борлуулсан үнэ биш, үйлдвэрлэлийн бодит зардлыг мэдүүлнэ. Ихэнх компаниуд үйлдвэрлэлийн үнэ гэдэгт борлуулалтын орлогын дүнгээ ижил мэдүүлдэг.

- ✓ Алтыг цэвэр жингээр мэдүүлнэ.
- ✓ Үйлдвэрлэл явуулаагүй боловч борлуулалт хийсэн бол өнгөрсөн жилийн үлдэгдэл эсвэл худалдан авч борлуулсан зэрэг тайлбарыг хийнэ.
- ✓ Санхүүгийн тайланд гарган өгч буй үйлдвэрлэлийн өртөг, борлуулалтын орлого нь ОУИТБС-ын тайланд болон Ашигт малтмалын газар гаргаж өгдөг уулын ажлын биелэлтийн дүнтэй нийцэх албагүй.

3-р хэсгийг бөглөхөд анхаарах зүйлс:

- ✓ Татварын ерөнхий хуулийн 5.1 дэх заалтад Монгол Улсын татвар нь татвар, хураамж, төлбөр /цаашид “татвар ” гэх /-өөс бүрдэнэ гэсэн байдаг.
- ✓ ОУИТБС-ын тайлангийн 3-р хэсэгт 47 нэр төрлийн төлбөрийн урсгал тайлагнагддаг ба тэдгээрийг жил бүрийн аудитын нэгтгэлээр тулган баталгаажуулдаг.
- ✓ Татвар, төлбөр, хураамж нь төсөвт төвлөрдөг байдлаараа улсын төсөвт төлсөн, орон нутгийн төсөвт төлсөн гэж ангилагдана. Дараах хүснэгтээс татвар, төлбөрийн урсгалын тайлбарыг харна уу.

№	Төрөл	Тайлбар
А- Үндсэн төрлүүд		
1. Улсын төсөвт төлсөн албан татвар, төлбөр, хураамж, ногдол ашиг		
1.1.1	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар	Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар нь Монгол улсын аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хуулийн дагуу аж ахуйн нэгж байгууллагын нийт ашиг эсвэл орлогоос тооцсон татвар юм. Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын 10%-25%-иар тооцдог бөгөөд жилийн ашиг нь 3 тэр бум хүртэл 10%-иар, 3 тэр бумаас дээш дүнгээс дээш гарсан дүнгийн 25%-иар тооцдог.
1.1.2	Гаалийн албан татвар	Гаалийн албан татвар нь Монгол улсад импортлосон барааны үнийн 5%-иар тооцдог. Мөн гаалийн албан татварыг эмнэлэгийн тоног төхөөрөмж болон зарим бүтээгдэхүүнүүд 0 хувиар тооцож ногдуулдаг. Зарим төрлийн экспортын бараа бүтээгдэхүүнийг гаалийн албан татвараас чөлөөлсөн байдаг. Тухайлбал ноолуур, зэс, хаягдал төмөр, хөнгөн цагаан, гууль.
1.1.3	Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар	НӨАТ-ыг Монгол улсад үзүүлсэн бараа, ажил үйлчилгээ, мөн гаалиар орж ирж байгаа барааны импортод 10%-иар ногдуулдаг.
1.1.4	Автобензин, дизелийн түлшний онцгой албан татвар	Монгол улсад импортлосон болон үйлдвэрлэсэн авто бензин дизелийн түлшинд ногдуулсан онцгой албан татвар.
1.1.5	Автобензин, дизелийн түлшний албан татвар	Монгол улсын нутаг дэвсгэрт авто бензин дизелийн түлш, бүх төрлийн газ боловсруулсан, импортлосон худалдааны байгууллага, гадаадын иргэн, харъяалалгүй иргэнд ногдуулсан албан татвар.

№	Төрөл	Тайлбар
1.2.1	Ашигт малтмалын нөөцашигласнытөлбөрболоннэмэлттөлбөр	Ашигт малтмалын лиценз эзэмшигч уул уурхайн үйл ажиллагаанаас бүх төрлийн ашигт малтмал (баялаг) олборлосны төлөө төлж байгаа нэмэлт төлбөр
1.2.2	Ашигт малтмалын ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрлийнтөлбөр	Хайгуулын лицензийн төлбөрийг Монгол улсын ашигт малтмалын хуульд заасны дагуу хайгуулын талбай га бүрт тогтоосон хэмжээгээр лиценз эзэмшигч нь төлнө. Монгол улсын ашигт малтмалын хуульд заасны дагуу олборлолтын нэгж талбай хэмжээгээр ашиглалтын төлбөрийг лиценз эзэмшигч төлнө.
1.2.3	Улсын төсвийнхөрөнгөөрхайгуулхийсэнордыннөхөнтөлбөр	Улсын төсвийн хөрөнгөөр хийсэн хайгуулын ордын нөхөн төлбөрийг засгийн газарт буцаан төлнө.
1.2.4	Гадаадын мэргэжилтэн, ажилчны байрны төлбөр	Монгол улсын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж байгаа хувь хүн болон аж ахуй нэгж гадаад иргэнийг авч ажиллуулсны төлбөрийг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих санд төлнө.
1.2.5	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээгээр тухайн жилд гарын үсэгзурсныурамшуулал	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу төрийн өмчийн хороонд төлсөн урамшуулал.
1.2.6	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээгээр олборлолт эхэлсний урамшуулал	Монгол улсын засгийн газарт төлсөн үйлдвэрлэл эхлүүлсний шагнал
1.2.7	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээгээр тухайн жилд төвлөрүүлсэнсургалтынурамшуулал	Монгол улсын засгийн газарт бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу төлсөн гэрээлэгч сургалт явуулсны шагнал
1.2.8	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээнд заасан нөхцлийндагуутөвлөрүүлсэнталбайндэнчин	Олборлолт явуулах газрын нөхцөл байдлаас хамааран Гэрээлэгчийн зүгээс төлж буй барьцаа төлбөр.
1.2.9	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээнд заасан нөхцлийндагуутөвлөрүүлсэнзахиргааныүйлчилгээний шимтгэл	Гэрээлэгчийн зүгээс Монгол улсын Засгийн Газарт төлөх захиргаа болон үйлчилгээний төлбөр.
1.2.10	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээнд заасан нөхцлийндагуутөлөөлөгчийнгазрынүйлажиллагааг дэмжсэн төлбөр	Гэрээлэгчийн зүгээс санал болгосон, Засгийн Газарт төлөх дэмжлэг үзүүлсний төлбөр.
1.2.11	Агаарын бохирдлын төлбөр /нүүрс/	Олборлож буй нүүрсний килограмм тутамд ноогдуулах 1 төгрөгийн төлбөр.

№	Төрөл	Тайлбар
1.2.12	Аж ахуйн нэгжээс төлсөн ажиллагчдын нийгмийн болон эрүүл мэндийн даатгалын шимтгэл	Гэрээний үндсэн дээр бүх төрлийн аж ахуйн нэгж, байгууллагууд, төрийн байгууллагууд, шашны болон бусад байгууллага, Монгол улсад үйл ажиллагаа явуулж буй гадаадын аж ахуйн нэгжүүдэд гэрээний үндсэн дээр ажиллаж буй Монгол улсын иргэд, гадаадын иргэд, харьяалалгүй хүмүүс нийгмийн даатгалыг заавал төлөх бөгөөд үүнд тэтгэвэрийн даатгал, эрүүл мэндийн даатгал, үйлдвэрийн ослын даатгал, ажилгүйдлийн болон ажлын байрны өвчлөлийн даатгалд заавал хамрагдсан байна.
1.3.1	Гаалийн үйлчилгээний хураамж	Гаальд мэдүүлэг гарган өгч буй этгээдийн төлөх гаалийн асуудал эрхэлсэн төв байгууллагын баталсан хэмжээний төлбөр. Гаалийн бүрдүүлэлтийн үйлчилгээний төлбөрийн хэмжээ нь үйлчилгээг хүргэхэд гарсан зардалтай уялдаатай байж, улсын орлогод орно.
1.4.1	Төрийн өмчийн ногдол ашиг	Төрийн өмчит компаниудаас Төрийн өмчийн хороонд төлсөн ноогдол ашиг.
1.5.1	Засгийн газрын хүлээн авсан урьдчилгаатөлбөрүүд	Монгол улсын Засгийн Газарт төлсөн урьдчилгаа төлбөр.
1.5.2	Цөмийн энергийн тухай хуулийн дагуу Засгийн газарт ногдох орлого	Улсын төсвийн нөөцийг нь тогтоосон цацраг идэвхи бүхий ашигт малтмалын ордыг хуулийн этгээдтэй хамтран ашиглаж буй бол тухайн аж ахуйн нэгжийн 51-ээс доошгүй хувийг үнэ төлбөргүйгээр төрийн өмчид авна. Цацраг идэвхи бүхий ашигт малтмалын нөөцийг улсын төсвийн бус санхүүжилттэйгээр тогтоож, улсын нөөцийн бүртгэлд бүртгүүлсэн бол тухайн тусгай зөвшөөрлийг эзэмшиж буй бол аж ахуйн нэгжийн 34-өөс доошгүй хувийг үнэ төлбөргүйгээр төрийн өмчид авна.
1.5.3	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу Засгийн газарт ногдох газрын тосны орлого	Газрын тосны бүтээгдэхүүн борлуулсанаас Засгийн Газарт ноогдох хувь хэмжээ.
1.5.4	Үүнээс: байгалийн нөөц ашигласны төлбөр	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь төв болон орон нутгийн захиргаанд олборлосон, тээвэрлэсэн, ашигласан нийт ашигт малтмалын үнийн дүнгээс төлдөг нөөцийн төлбөр.
1.6.1	Торгууль (Улсын төсөв)	ҮТЕГ, МХЕГ, НДЕГ зэрэг төрийн байгууллагуудаас хийсэн шалгалтаар илэрсэн зөрчилд ноогдуулсан торгууль.
1.6.2	Нөхөн төлбөр (Улсын төсөв)	ҮТЕГ, МХЕГ, НДЕГ зэрэг төрийн байгууллагуудаас хийсэн шалгалтаар илэрсэн зөрчилд хамаарах нөхөн төлбөр.
1.6.3	Зарим бүтээгдэхүүний үнийн өсөлтийн албан татвар	Зарим бүтээгдэхүүний үнийн гэнэтийн өсөлтөөс үүдсэн нэмэлт орлогод ноогдуулан, тусгай санд төвлөрүүлэх татвар.

№	Төрөл	Тайлбар
1.6.4	Бусад (Улсын төсөв)	Дээр дурсан татвар, төлбөр хураамжаас бусад, Монгол улсын Төсвийн тухай хуулийн дагуу нэгдсэн төсөвт төлөгдөх ёстой төлбөр.

№	Төрөл	Тайлбар
2. Орон нутгийн төсөвт төлсөн татвар, хураамж, төлбөр, ноогдол ашиг		
2.1.1	Үл хөдлөх хөрөнгийн татвар	0.6% - 1%-иар ноогдуулсан үл хөдлөх хөрөнгийн татвар бөгөөд тухайн хөрөнгийн хэмжээ, байршил болон зах зээлийн эрэлт зэргээс хамаарна.
2.1.2	Авто машин өөрөө явагч хэрэгслийн татвар	Иргэд, аж ахуйн нэгж байгуулагуудын эзэмшилд буй, Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр ашиглаж буй автомашинд ноогдуулах татвар.
2.2.1	Газрын төлбөр	Төрийн өмчийн газрыг эзэмшиж, ашигласны төлөө иргэд, аж ахуйн нэгжүүдийн төлөх төлбөр.
2.2.2	Ус ашигласны төлбөр	i)хүн амын унд, ахуйн болон үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан ус; (i)уул уурхайн үйлдвэрлэлийн зориулалтаар ашигласан ус; (iii)эмчилгээ, сувилгаа, халаалт болон үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан рашаан; (iv)эрчим хүч үйлдвэрлэх, тээвэр хийх болон усны амьтан, ургамал өсгөн үржүүлэх зэрэг үйлдвэрлэл, үйлчилгээний зориулалтаар ашигласан ус, рашааны орчинд төлөх төлбөр.
2.2.3	Түгээмэл тархацтай ашигт малтмал ашигласны төлбөр	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн зүгээс борлуулсан, ашигласан, тээвэрлэсэн түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын хэмжээнд ноогдох төлбөр.
2.2.4	Гадаадын мэргэжилтэй ажилтны ажлын байрны төлбөр (Орон нутгийн төсөв)	Монгол улсын нутаг дэвсгэр дээр ажиллаж буй хуулийн этгээд болон хувь хүмүүс нь гадаадын иргэдэд ажлын байр гарган ажиллуулж орлого олох боломжийг хангаж буй тохиолдолд төлөх төлбөр.
2.2.5	Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хүлээн авсан тусламж дэмжлэг	Газрын тосны компаниудын зүгээс БХГ-ний дагуу Монгол улсын ҮГ-т үзүүлсэн тусламж дэмжлэг.
2.4.1	Төрийн өмчийн ноогдол ашиг	Орон нутгийн өмчид аж ахуйн нэгжээс төрийн өмчийн хвь хэмжээнд хамаарах хувьцааны ноогдол ашиг.
2.5.1	Торгууль (Орон нутгийн төсөв)	Орон нутгийн татварын алба, мэргэжлийн хяналт, нийгмийн даатгалын зэрэг төрийн байгууллагуудаас хийсэн шалгалтаар илэрсэн зөрчилд ноогдуулсан торгууль болон алданги.
2.5.2	Нөхөн төлбөр (Орон нутгийн төсөв)	Орон нутгийн татварын алба, мэргэжлийн хяналт, нийгмийн даатгалын зэрэг төрийн байгууллагуудаас хийсэн шалгалтаар илэрсэн зөрчилд хамаарах нөхөн төлбөр.
2.5.3	Байгаль хамгаалах зардлын 50 хувийг тусгай дансанд шилжүүлсэн дүн	Байгаль хамгаалах зардлын 50%-тэй тэнцэх хэмжээний мөнгөн дүнг хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тухайн жилдээ тухайн сумын захиргааны нээсэн тусгай дансанд байршуулна.
2.5.4	Бусад (Орон нутгийн төсөв)	2.1.1-2.5.3 дээр дурдсан татвар, төлбөр, хураамж зэргээс бусад төлбөр- Төсвийн тухай хуулийн дагуу аймгийн төсөвт төлөх.

Татвар, төлбөр, хураамжийг мэдүүлэхэд анхаарах асуудлууд:

- ✓ Тайлан гаргасан мэргэжилтэн нь тайланг гаргах явцдаа тайланд тусгасан орлогын дэлгэрэнгүй бүртгэл, жагсаалтыг бэлтгэх (Ямар аймаг сумын, ямар дансанд , хэзээ тушаасан болох тухай). Энэ жагсаалт гаргасан тохиолдолд аудитын нэгтгэлээр зөрүү үүссэн үед тодруулгыг хийхэд хялбар байх болно.
- ✓ Харилцан хамааралтай бусад компанийн орлоготой холин тайлагнахгүй байх. Төлбөрийн баримт дээр төлбөр хамаарах ААН-ийн нэр, регистрийг тодорхой бичих. Гаргацгүй, ойлгомжгүй бол тодорхойгүй орлогод бүртгэгддэг
- ✓ АТБӨЯХ-ийн албан татвар дээр зөрүү их үүсдэг. Шалтгаан нь ихэвчлэн тээврийн хэрэгслийнхээ шилжилт хөдөлгөөнийг ТА-нд бүртгүүлээгүйгээс болдог. Иймд жилийн эцэст татварын албаны мэдээллийн санд бүртгэлтэй байгаа АТБӨЯХ-ийн бүртгэл болон төлөлттэй тулган нягтлах шаардлагатай.
- ✓ Татварын орлогыг зөвхөн тухайн төрлийн татварын дансанд тушаах (Ямар нэгэн сангийн дансанд тушаахгүй байхад анхаарах. Газар болон усны төлбөрийг байгаль хамгаалах санд тушаасан тохиолдлууд давтагдсан.)
- ✓ Татварын алба татварын хяналт шалгалтын актаар ногдуулж төлүүлсэн татвар, төлбөрийг тухайн холбогдох нэр төрлийн татварын орлогод тооцон ОУИТБСТ тайлагнадаг. Үүнийг татвар төлөгч хүү торгуулийн орлого дээр тайлагнан зөрүү үүсгэдэг тул анхаарна уу.
- ✓ Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар нь Гаалийн ерөнхий газарт болон Татварын ерөнхий газарт төлөгддөг тул ангилан салгаж бүртгэл хийх.

Хандив, дэмжлэг тайлагнахад анхаарах асуудлууд.

ОУИТБС-ын тайлангаар олборлох үйлдвэрлэлийн компаниас төр, засгийн байгууллага болон төрийн бус байгууллага, иргэдэд үзүүлсэн мөнгөн болон мөнгөн бус хандив, дэмжлэгийг ил тод болгодог. Үүнээс төр засгийн байгууллагад үзүүлсэн хандив, дэмжлэгийг аудитаар тулган баталгаажуулдаг.

3. Төрийн байгууллагуудад өгсөн хандив, тусламж		
3.1	Яам агентлагуудын хүлээн авсан мөнгөн хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс яам, агентлагуудад өгсөн мөнгөн хандив, тусламж.
3.2	Яам агентлагуудын хүлээн авсан мөнгөн бус хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс яам, агентлагуудад өгсөн мөнгөн бус хэлбэрийн хандив, тусламж.
3.3	Аймаг, нийслэлд өгсөн мөнгөн хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс аймаг, нийслэлд өгсөн мөнгөн хандив, тусламж.
3.4	Аймаг, нийслэлд өгсөн өгсөн мөнгөн бус хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс аймаг, нийслэлд өгсөн мөнгөн бус хэлбэрийн хандив, тусламж.
3.5	Сум, дүүрэгт өгсөн мөнгөн хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс сум, дүүрэгт өгсөн мөнгөн хандив, тусламж.
3.6	Сум, дүүрэгт өгсөн мөнгөн бус хандив, тусламж	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын зүгээс сум, дүүрэгт өгсөн мөнгөн бус хэлбэрийн хандив, тусламж.
3.7	Бусад байгууллагуудад өгсөн мөнгөн хандив	Олборлох үйлдвэрлэлийн компаниудын нийслэл, дүүргийн нийгмийн даатгалн хэлтэс, татварын албад, Монгол улсын Хил хамгаалах байгууллага зэрэг байгууллагуудад өгсөн мөнгөн хандив, тусламж.

Жил бүрийн аудитын нэгтгэлээр хандив, дэмжлэгт их зөрүү үүсдэг. Ихэнх тайлбар нь компани талаас төлсөн гэж мэдүүлэхэд төрийн байгууллага талаас хүлээн аваагүй гэсэн тайлбар олон гардаг. Учир шалтгааныг тодруулан үзэхэд компани тухайн аймаг, орон нутагт үзүүлсэн хандив, дэмжлэг нь ЗДТГ-ын шууд орлого болоогүй, хүлээн авагч нь өөр этгээд байх зэрэг шалтгаануудаас гол төлөв зөрүү үүсдэг. Иймд мөнгөн болон мөнгөн бус хандив, дэмжлэгийг хэрхэн бүртгэх талаар Сангийн яамны Нягтлан бодох бүртгэлийн газрын албан тайлбарыг хавсаргав.

Мөнгөн болон мөнгөн бус хандив, дэмжлэгийг хэрхэн бүртгэх вэ?

Монгол улсын “Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай ” хуулийн 10.1 дүгээр зүйлд Аж ахуйн нэгж байгууллага нь Санхүүгийн тайлагналын олон улсын стандартад, төсөвт байгууллага нь Улсын секторын нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын стандартад нийцүүлэн санхүүгийн тайлангаа гаргана.

Төсвийн тухай хуулийн 25.1-д Төсвийн байгууллага нь нягтлан бодох бүртгэлийн олон улсын болон үндэсний стандартын дагуу бүрэн аккрузаль суурьтай нягтлан бодох бүртгэл хөтөлнө.

УСНББОУС-ыг дараах байгууллагууд мөрдөнө. Үүнд:

- Төсөвт байгууллага
- Засгийн газар ба орон нутгийн засаг захиргаа
- Засгийн газрын холбогдох байгууллага, харъяа байгууллага
- Харин төрийн өмчийн бизнесийн байгууллага мөрдөхгүй.

Аливаа хандив, дэмжлэгийг УСНББОУС 23 дугаар буюу Арилжааны бус ажил гүйлгээний орлого гэсэн стандартаар бүртгэнэ. Уг стандартаар хандив, дэмжлэгийг “бэлэг ба хандив” болон “хариу төлбөргүй үйлчилгээ” гэж хоёр өөрөөр ангилан авч үзсэн байна.

Бэлэг ба хандив гэдэг нь:

- Ирээдүйн эдийн засгийн өгөөж буюу үйлчилгээний боломж уг байгууллагад орох магадлалтай бөгөөд тухай хөрөнгийн бодит үнэ цэнийг найдвартай хэмжиж чадах тохиолдолд бэлэг ба хандивыг хөрөнгө ба орлого гэж хүлээн зөвшөөрнө.
- Барааг хүлээн авах буюу барааг хүлээн авах тохиролцсон хэлцэлтэй тохиолдолд хариу төлбөргүй барааг хөрөнгө гэж хүлээн зөвшөөрдөг
  - Нөхцөлгүй хүлээн авсан бол орлого
  - Нөхцөлтэй бол өр төлбөр хүлээн зөвшөөрөх ба нөхцөл биелэгдсэнээр өр төлбөрийг бууруулж, орлогыг хүлээн зөвшөөрнө.

Хариу төлбөргүй үйлчилгээ гэдэг нь:

- Хариу төлбөргүй үйлчилгээг орлого ба хөрөнгө гэж хүлээн зөвшөөрч болох боловч заавал хүлээн зөвшөөрөхийг шаардахгүй.
- Амлалт
  - Байгууллага нь амласан зүйлсийг хөрөнгө буюу орлого гэж хүлээн зөвшөөрөхгүй

- Хэрэв амласан зүйл нь хүлээн авагч байгууллагад дараа шилжин ирвэл түүнийг бэлэг хандивтай адилаар хүлээн зөвшөөрнө.

Хөрөнгийн хүлээн зөвшөөрөлт

- Хариу төлбөргүй үйлчилгээнээс бусад арилжааны бус арилжааны ажил гүйлгээнээс бий болсон, хөрөнгийн тодорхойлолтыг хангах нөөцийн орох урсгалыг дараах тохиолдолд, зөвхөн хөрөнгө гэж хүлээн зөвшөөрнө.
  - Хөрөнгөтэй холбоотой ирээдүйн эдийн засгийн өгөөж буюу үйлчилгээний боломж нь тухайн байгууллагад орох магадлалтай байх
  - Хөрөнгийн бодит үнэ цэнийг найдвартай хэмжиж болохоор байх

Анхны хүлээн зөвшөөрөлтөөр хөрөнгийг хэмжих

- 42. Арилжааны бус ажил гүйлгээгээр олж авсан хөрөнгийг тухайн олж бэлтгэсэн өдрийн бодит үнэ цэнээр анх хэмжих ёстой.
- УСНББОУС 12, бараа материал, УСНББОУС 16, Ашиг олох зорилготой үл хөдлөх хөрөнгө, УСНББОУС 17, Үндсэн хөрөнгө-ийн дагуу арилжааны бус ажил гүйлгээгээр олж авсан хөрөнгийг түүнийг олж бэлтгэсэн өдрийн бодит үнэ цэнээр хэмждэг.

Тэгэхээр аливаа хандив, дэмжлэгийг бүртгэхдээ дараах зүйлсийг анхаарах хэрэгтэй.

- ✓ Таны үзүүлж буй бэлэг, хандив нь хүлээн авч буй байгууллагын хэрэгцээг хангахуйц, эдийн засгийн өгөөжийг хангаж байна уу?
- ✓ Таны үзүүлж буй хандив, дэмжлэг нь хүлээн авагчдаа эдийн засгийн үр өгөөжийг үзүүлэхүйц хандив уу? эсвэл нийгмийн сайн сайхны төлөө нэг удаа үзүүлж буй хариу төлбөргүй үйлчилгээ юу? гэдгээ сайтар ялгах хэрэгтэй.
- ✓ Хариу төлбөргүй үйлчилгээ буюу тухайн аймаг, орон нутагт үр өгөөжийг нь нийт оршин суугчид хүртэхээр замын цас цэвэрлэх, бохирдсон газрын хөрсийг цэвэрлэх, гал унтраах зэрэг шинжтэй үйлчилгээ үзүүлсэн бол түүний хүлээн авагч нь тухайн аймаг, орон нутгийн ЗДТГ буюу төрийн байгууллага биш тул хүлээн авагчийг иргэдэд гэж зөв бүртгэх
- ✓ Хандиваар үзүүлж буй хөрөнгийг үнэлсэн үнэлгээ нь тухайн хүлээн авагчийн үнэлгээтэй заавал таарах албагүй. Тухайн хүлээн авагч нь зах зээлийн бодит, үнэ цэнээр бүртгэх тул үнэ, өртгийн зөрүү үүсч болзошгүй.
- ✓ Та ямар нэгэн барилга барьж өгч байгаа бол нэг талаас та шууд зардалд бүртгэх боловч тухайн хүлээн авагч нь барилгаа хүлээн аваагүй байгаа тул орлогоор бүртгээгүй байж болно. Энэ нь цаг хугацааны хувьд зөрүү үүсч байгаа тул зөрүү гарах магадлалтай.
- ✓ Аймаг, суманд үзүүлсэн хандив гэдэгт тухайн төрийн байгууллагын бодитоор хүлээн авсан, эдийн засгийн үр өгөөжийг нь хүртэж буй хандив, дэмжлэгийг бүртгэх хэрэгтэй. Хэрэв сургууль, эмнэлэгт үзүүлж буй дэмжлэг бол бусад гэдэг ангилалд тайлагнаж, тайлбарыг дэлгэрэнгүй хийх шаардлагатай.
- ✓ Сум хөгжлийн санд дэмжлэг үзүүлсэн бол хүлээн авагч нь орон нутгийн өмчийн газар байдаг. Тиймээс Сумын ЗДТГ гэж тайлагнахгүй бодит өгөөжийг хүртэж буй хүлээн авагчийг тодорхой бүртгэх шаардлагатай.

Жил бүрийн аудитын нэгтгэлээр тулгардаг асуудлууд, анхаарах зүйлс:

- Компаниудын хаяг байршил, холбогдох утас нь тодорхойгүй, буруу хаяг өгснөөс аудиторуд 200 компанийн холбоо барих тодорхой хаягийг олоход маш их цаг алддаг.
- Зарим компаниуд ОУИТБС-ын ач холбогдол, аудитын нэгтгэлийн ажлын талаар ойлголт бага байгаагаас шаардлагатай мэдээг гаргаж өгөхгүй, хойш тавих, хүнд суртал гаргадаг.

- Аливаа төлбөрийг төлөхдөө бусдын өмнөөс төлбөр төлж, аль компанийн нэр дээр төлж буйгаа тодорхой мэдүүлээгүй нөхцөлд аудитын явцыг их төөрөгдүүлдэг. Иймд бусдын өмчнөөс төлбөр төлөхдөө компанийн нэр, лицензийн дугаарыг нарийн тавьж өгөх
- Маягт бөглөхдөө зарим төлбөрүүдийн ангиллыг андуурдаг тул маягт бөглөх заавартай сайтар танилцах
- Зарим тохиолдолд НББ-ийн аккурэл сууриар бүртгэсэн төлбөрөө ОУИТБС-ын тайланд мэдүүлдэг. ОУИТБС-ын тайлан нь мөнгөн сууриар тайлагнагддаг тул анхаарах.
- Дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгөхдөө бөөн дүнгээр гаргаж өгдөг. Энэ нь аудитын явцад нэмэлт ажил болдог тул аль болох задаргаа, нарийвчлалтай гаргаж өгөх
- Зөвхөн татварын албанд төлсөн НӨАТ-г тайлагнасан байдаг, иймд гаалийн байгууллага болон татварын албанд төлсөн НӨАТ-г салгаж, тайлагнах
- Бусдын өмнөөс гаалийн бүрдүүлэлт хийсэн эсвэл бусдаар гаалийн бүрдүүлэлт хийлгэсэн явдал нь гаалийн үйлчилгээний хураамж ангилалд их хэмжээний зөрүү үүсгэдэг. Иймд гаалийн бүрдүүлэлтийг хувь хүний өмнөөс хийхгүй байх, гаалийн үйлчилгээний хураамжийг дэлгэрэнгүй бүртгэх
- Агаарын бохирдлын төлбөрт авто машиныг оруулан тайлагнасан байдаг. ОУИТБС-ын тайланд агаарын бохирдлын төлбөр нь зөвхөн нүүрс олборлосон үйл ажиллагаатай холбоотой төлсөн төлбөр байдаг.
- Татварын нөхөн төлбөр, алданги торгуулийг бүгдийг нь торгуулиар тайлагнасан байдаг. Үүнийг салгаж тайлагнах.
- Тээврийн хэрэгслийн улсын бүртгэлийн гэрчилгээний эзэмшигчийн өөрчлөлтийг хийгээгүйгээс зөрүү их гардаг. Тээврийн хэрэгслийн гэрчилгээг эзэмшигчийн нэр дээр шилжүүлэх талаар арга хэмжээ авах
- Зарим тохиолдолд төрийн байгууллагууд төлсөн бүхий л төлбөрийг тайлагнах сонирхолтой
- Гаалийн байгууллагад урьдчилж төлсөн төлбөрүүдийг тайлагнасан

2012 онд аудитын байгууллага компанийн тайлагнасан дүнд тохируулга хийсэн байдлыг дараах хүснэгтээс харна уу.

Компанийн тайлан 2012

- Анхны нэгтгэлээр компани 1,651,425.5 мянган төгрөг төлсөн гэж тайлагнасан.
- Аудитын тохируулга (57,310,907.0) мянган төгрөг
- Тохируулгын дараа 1,594,114.6 мянган төгрөг болсон.

Компанийн тохируулгын төрөл	Дүн (Мянган төгрөг)
Төлсөн боловч т айлагнаагүй т ат вар	60,771,489
Тайлант хугацаанд хамаарахгүй т ат вар	(533,068)
Нэгт гэлийн ажлын хүрээнд хамаарахгүй т өлсөн т ат вар	(52,416,170)
Буруу дүнгээр т айлагнасан т ат вар	436,400
Тайлагнасан боловч т өлөөгүй т ат вар	(45,716,116)
Засгийн газрын өөр байгууллагад т өлсөн т ат вар	-
Төлсөн т ат вараа буруу ангилсан	(17,843,295)
Өөр газраас т өлөгдсөн, бусдын өмнөөс т өлсөн т ат вар	(2,014,899)
Ханшийн зөрүү	4,752
Нийт тохируулгын дүн	(57,310,907)